
Dr. sc. Oksana Timko Đitko
Filozofski fakultet Zagreb
I. Lučića 3, Zagreb
okditko@m.ffzg.hr

Julija Jusyp Jakymovič
Filološki fakultet Užgorod, Ukrajina
Universitets'ka 14
jusypju@gmail.com

Primljeno/Received: 1. V. 2024.
Prihvaćeno/Accepted: 1. VIII. 2024.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: 10.47325/zj.7.8-9.1

UDK 323.1(477)“20“

NACIONALNA IDENTIFIKACIJA ZAKARPATSKIH UKRAJINACA POČETKOM 20. STOLJEĆA

Sažetak: Povijest zakarpatskih zemalja pisala se unutar tri državne tvorevine, za vrijeme kojih su se ukrajinski jezik i ukrajinstvo koristili u borbi s rusofilskim rutenskim smjerom s raznim pogodnostima u različitim radobljima povijesti. Nakon raspada Austro-Ugarske i nakon tisućljetnog života (od 906. g. do 1918. g.) Zakarpatja u sastavu neslavenskih država, silom povijesnih okolnosti Potkarpatska Rus postala je posebna oblast u Prvoj Čehoslovačkoj Republici (do 1939. g.). Ulazak Zakarpatja u sastav ČSR je pozitivna promjena u svih oblastima života, posebno u stvaranju nacionalno-političke svijesti, nacionalne identifikacije zakarpatskih Ukrajinaca, njihovoj političkoj i kulturnoj realizaciji.

Gljučne riječi: nacionalna identifikacija, ukrajinstvo, jezična i politička borba, Čehoslovačka Republika, Potkarpatska Rus, Guculska Republika, Karpatska Ukrajina.

Povijest zakarpatskih zemalja pisala se u sastavu tri državne tvorevine, za vrijeme kojih su se ukrajinski jezik i ukrajinska nacionalna svijest koristili u borbi s rusofilskim rutenskim smjerom s tim ili drugim pogodnostima u različitim razdobljima povijesti [Jusyp Jakymovič, 2022., s. 265]. Početak 20. stoljeća (1900. - 1914.) na Zakarpatju je počeo trima važnim procesima: jačanjem mađarskih represija, novim valom moskovofske propagande i nastankom nacionalne ukrajinske struje. Školski zakoni 1901. i 1907. (takozvani zakoni *Apponyi*) uvodili

su mađarski jezik u crkvene škole. Kao rezultat toga bila je mađarizirana cijela prosvjeta. Prešovski episkop S. Novak uveo je gregorijanski kalendar u crkve, a Ministarstvo prosvjete 1918. g. u ukrajinske publikacije mađarski alfabet.

Od 1900-ih sudbina Zakarpatja počela je sve više zanimati ruske slavenofilske krugove u Peterburgu i moskvofile Galicije. Uz pomoć panslavista grofa V. Bobrinskog u Peterburgu je počela agitacija za pravoslavlje, a plodno tlo za to je stvarala tadašnja mađarska denacionalizacijska politika.

S jedne strane, opći pad broja stanovnika na Zakarpatju i, s druge strane, primjer galicijskog preporoda potakli su skupinu mlade svjetovne i duhovne inteligencije da se obrati narodu kako bi zajedno radili na unapređenju obrazovanja i socijalnom uzletu. Nastala je takozvana narodnjačka (ukrajinska nacionalna) snaga, koja je uskoro usred izmijenjenih uvjeta čehoslovačkog režima odlučno utjecala na nacionalni preporod Zakarpatja. Prvi predstavnik modernog ukrajinskog nacionalnog smjera koji je priglio sudbinu „ranjenog brata” bio je M. Dragomanov. U periodu 1875. do 1876. on je dvaput boravio na Zakarpatju.

Od 1890. godine život na Zakarpatju je zainteresirao nekoliko galicijskih ukrajinskih znanstvenika: I. Franko (povijest književnosti), V. Gnatjuk (etnografija), I. Verhratski (dijalektologija), S. Tomašivski (povijest i statistika). Antropološka istraživanja vodio je F. Vovk. Pod njihovim utjecajem surađivali su u publikacijama NTŠ-a (HTIII, Наукове Товариство ім. Шевченка – Znanstveno društvo T. G. Ševčenka) mjesni znanstvenici – J. Žatkovič (povjesničar) i G. Stripski (istraživač književnosti). U književno-jezičnoj sferi započeo je narodnjački pokret L. Čopej, autor *Rus'ko¹-mađarskog rječnika* (1883.) koji se temeljio na živim narodnim govorima. Poznati prosvjetni djelatnik prve polovine 20. stoljeća bio je o. A. Vološin, autor *Gramatike maloruskog jezika* (na mađarskom jeziku, 1907.), koja je na dulji period postala normativna. On je također uređivao novine *Nauka* i objavio niz udžbenika, kalendara i knjiga za narod. Do Prvog svjetskog rata ukrajinski nacionalni (narodnjački) pokret, iako nije bio brojan, ipak je pustio duboko korijenje. Kada se ujesen 1918. raspala stara Mađarska, narodnjački pokret je pred sebe postavio i političke zadatke.

Češki političari su na Pariškoj mirnoj konferenciji uspjeli zadovoljiti većinu svojih teritorijalnih zahtjeva. Granice Češke Republike, kao i država ovoga dijela Europe, odredili su Versajski (28. lipanj 1919.), Saint-germainski (10. rujna 1919.) i Trianonski (4 lipnja 1920.) ugovori. Prema Saint-germainskom i Trianonskom ugovoru Austrija i Mađarska priznavale su

¹ Pridjev rus'ki, i kasnije rus'kii jezik (karpatorus'kii) koristimo kao naziv Rusina, tj. jezika Rusina (Ukrajinaca i Bjelorusa) od XII. st. Najdulje su termin rus'kii jezik, Rusini za etničku i jezičnu samoidentifikaciju koristili Ukrajinci Bukovine, Galicije i Zakarpatja (čak do kraja XIX. i početka XX. st.). Dio toga stanovništva preselio se u XVIII. st. na jug Austro-Ugarske, u Slavoniju i Vojvodinu te se njihovi potomci, kao nacionalna manjina i u Hrvatskoj, i danas nazivaju Rusini, a svoj jezik nazivaju rus'kii. Vanjski naziv, mađarski, rutenski jezik. Tako ćemo u tekstu razlikovati rus'ki i ruski.

neovisnost Čehoslovačke i ulazak u njezin sastav teritorija s njemačkim stanovništvom Slovačke i Potkarpatske Rusi. Saint-germainski ugovor obvezivao je Čehoslovačku da u dogovorenim granicama stvori na teritoriju Rusina, južno od Karpata, autonomnu oblast. Ta oblast morala je imati najveći stupanj autonomije. U Potkarpatskoj Rusi predviđalo se stvaranje posebnog parlamenta sa zakonodavnim pravima u području jezika, školstva, religije, mjesne samouprave i drugim pitanjima; bili su predviđeni parlamentarni izbori za dužnosnike parlamenta oblasti. Garantiralo se pravedno predstavništvo u zakonodavnoj vladi Čehoslovačke [Юсип-Якимович, 2009., s. 159].

Stvaranje neovisne Čehoslovačke države povijesno je progresivna pojava, uvjetovana složenim procesom nacionalnog preporoda u češkim i slovačkim zemljama i na Zakarpatju. Stvaranje dvonacionalne države neutraliziralo je realnu prijetnju denacionalizacije – germanizacije Čeha i mađarizacije Slovaka te mađarizacije zakarpatskih Ukrajinaca, a otvorilo je i široke mogućnosti za razvoj nacionalne ekonomije i kulture.

Složena je bila politička i nacionalno-kulturna situacija na Zakarpatju, koje je ušlo u sastav Čehoslovačke pod nazivom Potkarpatska Rus. Kao autonomna jedinica Zakarpatje je dobilo široka prava: autonoman parlament s nadležnošću u pitanjima jezika, prosvjete, religije i mjesne uprave, gubernatora kojeg je imenovao predsjednik ČSR-a te predstavništvo u parlamentu Republike.

Prvi pokazatelji ukrajinske nacionalne svijesti, usmjerene na stvaranje državnosti, pojavili su se tek krajem 1918. nakon raspada Austro-Ugarske imperije. Osvijestivši svoju nacionalnu pripadnost ukrajinskom narodu, Zakarpatci su se, slijedeći ostale nacionalne skupine Ukrajinaca (Galicijane, Bukovince, Naddnjiprjance), aktivno priključili ukrajinskom državotvornom pokretu. U gradovima Zakarpatja stvarala su se narodna vijeća koja su iskazivala politička stremljenja buduće sudbine Zakarpatja. Za pripojenje Ukrajini glasali su narodni skupovi: u Ljubovnji pod zasjedanjem o. O. Nevickog (8. studenog 1918.), u Svaljavi (8. prosinca 1918., sjednicu je vodio M. Komarnicki), u Sigotu (18. studenog 1918.) i u Hustu, gdje se 21. siječnja 1919. sastao *Skup svih Rusina, koji žive u Mađarskoj*, tj. 420 delegata koji su zastupali 40 000 Ukrajinaca (iz 8 komitata -županija) i koji su izglasali otvorenu povijesnu odluku od 7 točaka.²

Prva točka te odluke je glasila: „Svenarodni Kongres mađarskih Rusina od dana 21. siječnja 1919. g. potvrđuje pripajanje komitata: Maramoroš, Ugoča, Bereg, Ug, Zemplin, Šariš, Spiš i Abauj-Torna jedinstvenoj Ukrajini. Istovremeno, molimo da nova država kod ispunjenja te odluke, uzme u obzir poseban položaj mađarskih Rusina.“

Treća točka rezolucije je ovako formulirana: „Svenarodni Kongres moli da ukrajinska vojska obiđe komitate, koji su naseljeni Rusinima, i da popiše stanovništvo koje živi u teškim

² Tako je ove godine, 21. siječnja u Jasinjama obilježena 105-godišnjica proglašenja Guculske Republike [15]

okolnostima. “ U šestoj točki „Svenarodni Kongres je iskazivao zahvalnost svim državama Antante i njihovim saveznicima za to što su štitili demokratski duh i izborili tlačenim narodima slobodu i mole, da oni pomognu ostvariti odluku Svenarodnog Kongresa“. Za brigu o pravima „ugroruskog naroda“ Kongres je izabrao Centralno narodno vijeće i dao mu odgovarajuće ovlasti [Юсип-Якимович, 2009., s. 171].

Međutim, međunarodni politički događaji i unutardržavne okolnosti, koje su se odvijale na prostorima Ukrajine tijekom 1918. - 1919. g. nisu dozvolili realizirati odluke Narodnih vijeća, prije svega Hustskog kongresa, volju Guculske Republike i Jasinjskog vijeća.

Pronađeni su novi arhivski materijali koji svjedoče da su odluke Hustskog svezakarpatskog skupa imale svoj nastavak, jer su dva njegova delegata (Stepan Kločurak i Jevgen Puza) predali zapisnik i odluku Hustskog skupa vladi Zapadno-Ukrajinske Narodne Republike (ZUNR), a vlada je na osnovu tih dokumenata stvorila u Stanislavu (današnji Ivano-Frankivsk) posebno predstavništvo Mađarske Ukrajine na čelu s S. Kočurakom³ pri vladi ZUNR-a, koje je imalo obvezu sustavno informirati vladu ZUNR-a o događajima na Zakarpatju i podržavati njegovu vezu s Ukrajinskim Centralnim vijećem u Hustu na čelu s M. Braščajkom. Na skupu koji si vodila braća M. i J. Braščajki donesena je odluka o pripajanju ZUNR-u. Iz Zakarpatja delegirana su dva predstavnika u ZUN Vijeće – u Stanislavu i u Radnički kongres u Kijevu.

Ipak, pripojenje Zakarpatja Ukrajini pokazalo se nemogućim: ni međunarodni organi, posebno Pariška mirovna konferencija, ni susjedne države (Mađarska, Poljska, Rumunjska i Čehoslovačka) nisu priznali odluku Hustskih delegata i drugih skupova kao zakonite. Pored toga, čehoslovačka vojska je već krajem siječnja 1919. g. zauzela zapadni dio današnjeg Zakarpatja zajedno s gradom Užgorodom, a rumunjska vojska – istočni. Obje armije su se približavale centru Zakarpatja. Mađarska, koja je smatrala Zakarpatje svojim teritorijem, nakon propasti skupa promađarskog Ruskog narodnog vijeća ubrzano je inscenirala u Mukačevu „izbore u parlament Ruske Države“, koji su tobože potvrdili volju zakarpatskih Rusina da i dalje ostanu u granicama Mađarske. Mađari su nastojali smiriti Zakarpatje kulturno-administrativnom autonomijom: u prosincu 1918. g. mađarska vlada je donijela zakon o „Ruskoj državi“, imenovavši mađarskog gubernatora u Mukačevu za Zakarpatje i „ruskoj ministra“ u Budimpešti.

U takvim uvjetima neophodno je bilo sazvati novi predstavnički skup koji bi potvrdio volju naroda i poslao odgovarajuće dokumente na Parišku mirovnu konferenciju, koja je upravo tada odlučivala o sudbini naroda Austro-Ugarske imperije. Predstavnici Mađarske Ukrajine u Stanislavu su u dogovoru s premijerom ZUNR-a Sidorom Golubovičem i ministrom oružanih

³ Stjepan Kločurak (1896. - 1980.) – zakarpatski politički djelatnik, 1918. - 1919. organizator Guculske Republike u Jasinjama, lider ukrajinske frakcije agrarne partije, 1939. g. ministar vlade Karpatske Ukrajine, u emigraciji od 1939. g. u Pragu, 1945. - 1956. – u progonstvu u SSSR-u [2].

snaga Dmitrom Vitovskim odlučili sazvati skup. Stepan Kločurak i Dmitro Njimčuk otputovali su na Zakarpatje da bi osigurali dolazak delegata na skup. No, niti jedna od okupacijskih vlada na Zakarpatju nije pogodovala održavanju toga skupa.

Rus'ko (Ukrajinsko) centralno vijeće u Hustu i Narodno vijeće u Jasinjama oštro su protestirali protiv falsifikacije izbora u Rus'ko vijeće u Mukačevu, a u opširnom pismu, obraćanju narodu, pozvali su na ujedinjenje s Ukrajinom i dali upute kako birati delegate na skup u Stanislav.

Unatoč svim preprekama, u Stanislav je stiglo 162 delegata iz 62 zajednice Zakarpatja. Tijekom tri dana rada skupa (5. - 7. svibnja 1919. g.) delegati su potvrdili volju zakarpatskih Ukrajinaca za ujedinjenjem s Ukrajinom u jednu državu. Delegaciju skupa primio je predsjednik ZUNR-a Jevgen Petruševič, kojemu je predsjednik UCNR-a u Hustu M. Braščajko uručio rezoluciju skupa s molbom da je preda glavnom atamanu armije UNR-a Simonu Petljuri i na temelju nje postigne na Mirovnoj konferenciji u Parizu ujedinjenje Zakarpatja s Ukrajinom [13. <https://1939.in.ua/genereal/stepan-klochurak-z-izd-u-stanyslavovi-7-travnja-1919-roku/>].

Rezolucija sadrži četiri poglavlja. U drugom od njih delegati skupa, pozivajući se na rezoluciju Općenarodnih skupova u Hustu, podržavaju ideju „ujedinjenja svih ukrajinskih zemalja u jednu državu“, odlučno protestiraju „protiv navale stranih vojski na teritoriju Zakarpatske Ukrajine“ i mole vladu UNR-a da pošalje državama Antante protest protiv takvih napada te da na Mirovnoj konferenciji u Parizu prisustvuju dva predstavnika Ukrajinaca Zakarpatja. Rezolucija poziva zakarpatske Ukrajince „na zajedničku borbu za samostalnost Ukrajinske države i na istinsko pripajanje oblasti države Ukrajine, a Ukrajince Pridnjiprovja, Galicije i Bukovine – pomoći Zakarpatskoj Ukrajini u njezinoj borbi za oslobođenje“.

Rezolucija Stanislavskog skupa zakarpatskih Ukrajinaca iz 1919. g. bila je važan dokument koji se temeljio na općepriznatom pravu samoopredjeljenja, koje je podržavao i predsjednik SAD-a Wilson, Pariška mirovna konferencija i druge međunarodne konferencije.

Predsjednik ZUNR-a J. Petruševič, upoznavši se sa sadržajem rezolucije, obećao je uložiti napore za njezinu realizaciju. Nažalost, sudbinu Zakarpatske Ukrajine riješile su druge države i njihovi međunarodni organi.

Za povijest Zakarpatja rezolucija skupa zakarpatskih Ukrajinaca u Stanislavu ima iznimno značenje. U revolucionarnoj 1919. godini taj skup bio je zadnji pokušaj ujedinjenja Zakarpatja s neovisnom Ukrajinom [Юсип-Якимович, 2009., s. 173]. Pitanje državnosti zakarpatskih Ukrajinaca aktivno su počeli rješavati i 150 000 nacionalno svjesnih njihovih zemljaka u SAD-u, koji su se našli na američkom kontinentu kao emigranti još prije Prvog svjetskog rata.

Krajem 1918. godine Američko Narodno vijeće Ugro-Rusina, koje je predvodio odvjetnik G. Čatkovič, već je vodilo razgovore s predsjednikom SAD-a Wilsonom i s budućim predsjednikom Čehoslovačke T. G. Masarykom (bio je u Parizu), koji su obećali zakarpatskim Rusinima, u slučaju ulaska u Čehoslovačku, punu autonomiju u njezinom sastavu. Za vrijeme

pregovora u Scrantonu bio je pripremljen i izglasan tekst posebnog Memoranduma o pravnom položaju južnokarpatskih Rusina, koji je 27. svibnja 1919. godine doktor E. Beneš u Parizu predložio Mirovnoj konferenciji.

Na taj su način zakarpatski Rusini, koji su tisuću godina (906. – 1918. g.) živjeli razbacano u nekoliko administrativnih komitata Mađarske kraljevine ili Austro-Ugarske imperije, napravili prvi realni korak ka svojoj državnosti, nakon kojeg su ušli u sastav mlade slavenske države – Prve Čehoslovačke Republike – sa svim pravima koje im je obećavala autonomija. Ipak, tu autonomiju je trebalo dobiti od vlade u Pragu i boriti se za nju tijekom punih 20 godina, jer, prema mišljenju Vlade Čehoslovačke Republike, stanovništvo Zakarpatja u to vrijeme politički još nije sazrelo za samoupravu.

Dana 8. svibnja 1919. sastali su se predstavnici vijeća Užgoroda, Husta i Prešova i u ime Centralnog narodnog rus'kog vijeća, izglasali ujedinjenje Zakarpatja s Čehoslovačkom. Na tu je odluku u velikoj mjeri utjecala djelatnost zakarpatske emigracije u SAD-u, čiji su predstavnici vodili pregovore s čehoslovačkim dužnosnicima, uglavnom s T. Masarykom, u cilju uključivanja Zakarpatja kao federalne jedinice u Republiku Čeha i Slovaka.

Plebiscit proveden među zakarpatskim zajednicama u SAD-u dao je 2/3 glasova u korist ujedinjenja. Nakon narodnog izjašnjavanja i diplomatskih koraka češko-slovačkih političara, Mirovna konferencija u Parizu podržala je u Sen-Žermenskom dogovoru (10. rujna 1919.) pripajanje Zakarpatja Čehoslovačkoj Republici (ČSR). U njemu se istovremeno garantira autonomni status Zakarpatja.

Godine 1919. počelo je novo razdoblje, u mnogo čemu proturječno, ali važno i u cjelini pozitivno u usporedbi s prethodnim razdobljem kad je Zakarpatje bilo u sastavu Austro-Ugarske. Naime, Čehoslovačka je bila jedina među novonastalim državama centralno-istočne Europe nakon Prvog svjetskog rata koja je do samog kraja međuratnog razdoblja sačuvala liberalno demokratsko uređenje, s izbornim dvodomnim parlamentom, predstavničkom vladom i vladavinom prava.

Uključivanje Zakarpatja u sastav ČSR-a donijelo je pozitivnu promjenu u sve oblasti života, posebno kad je u pitanju formiranje nacionalno-političke svijesti. Činjenica da su zakarpatski Ukrajinci dobili svoju himnu (na riječi pjesme O. Duhnoviča *Potkarpatski Rusini, ostavite duboki san...*) bila je potvrda slobode. Ona je postala himna ravnopravna s češkom nacionalnom himnom *Kde domov můj* i slovačkom nacionalnom himnom *Nad Tatrou sa blýská*. Sve tri pjesme postale su državne himne na teritoriju ČSR-a. Osim himne, karpatski Ukrajinci izabrali su svoju zastavu – plavo-žutu, što je također simboliziralo njihovu autonomiju unutar ČSR-a.

Sam proces određivanja glavnih smjerova, prioriteta, oblika djelovanja, metoda pa i cilja i idejnih osnova čehoslovačke politike prema Zakarpatju je bio složen i proturječan. Brojni dokumenti potvrđuju da se o tim pitanjima u više navrata raspravljalo i oštro diskutiralo i u Vla-

di, i u Parlamentu, i u upravama raznih političkih stranaka i blokova, i u uredu predsjednika ČSR-a. I to je razumljivo, jer je nasljeđe tisućljetnog mađarskog vladanja na Zakarpatju ostavilo bolan i dubok trag. Vrlo brzo je vlast u Pragu shvatila da je u sastav Čehoslovačke Republike ušla oblast s višenacionalnim, socijalno slabo strukturiranim, politički skoro nerazvijenim i nacionalno nekonstituiranim društvom, koje je moralo proći antipatrijarhalnu revoluciju.

Čehoslovački vladajući krugovi bili su dobro upoznati s problemima Zakarpatja i zainteresirani za njihovo rješavanje, o čemu svjedoči govor u Užgorodskom županatu predsjednika Čehoslovačke Republike T. Masaryka od 23. rujna 1921. g: „Godinama prije rata pažljivo sam pratio vašu situaciju... stanovništvo Potkarpatske Rusi bilo je dugo politički i društveno ugnjetavano, a duhovno prosto porobljeno. Zato se desilo da se između naroda i takozvane inteligencije pojavilo duboko nerazumijevanje. Vaša inteligencija sada ima poseban i težak zadatak. Inteligencija bez duhovne veze s narodom, bez nacionalnog korijenja, lako se raspada na brojne skupine, stranke, frakcije, koje ratuju među sobom, od kojih svaka ima cilj, sasvim nerazumljiv narodu. To moramo spriječiti. Kulturni i gospodarski napredak rus'kog naroda je zbog toga toliko važan. Osjeća se potreba intenzivnog obrazovnog rada, odgojnog, higijenskog i narodno gospodarskog... budite svi uvjereni, da sam iskreno zainteresiran za dobrobit Potkarpatske Rusi i njezinog naroda“. [Zatloukal, 1936., s. 14]

Tijekom prvih godina čehoslovačke vlade u Potkarpatskoj Rusi službena politika pogodovala je uvođenju mjesnog rutenskog jezika u osnovne škole. Budući da se mjesni jezik smatrao varijantom ukrajinskog, kojim su govorili u Galiciji, bilo je logično uvoziti i gramatike i učitelje od tamo. Jezik je, kao što je poznato, obilježje nacionalne svijesti, nacionalne identifikacije. U kontekstu jezične situacije 20-30-ih godina 20. stoljeća, već prvih dana čehoslovačke vlade u Potkarpatskoj Rusi, jezično pitanje se tijesno povezivalo s politikom i problemom nacionalne svijesti.

Službeno, konačno rješenje jezičnog pitanja morao je donijeti budući parlament. To je bilo predviđeno u 11. čl. Saint-germainskog dogovora (rujan 1919.), a kasnije ponovljeno u *Generalnom statutu* privremenog zakona o upravljanju Zakarpatjom, koji je objavljen 18. studenog 1919. To je 29. veljače 1920. postalo šesti paragraf čehoslovačkog zakona N 122: „Parlamentu, koji će biti stvoren u Potkarpatskoj Rusi, pripada pravo normirati jezik za cijelu teritoriju, tako da se ne prekida jedinstvo s Čehoslovačkom republikom.“

Ali izbori za obećani parlament nisu bili organizirani sve do 1938., kada je stvoren autonomni zakonodavni organ. U međuvremenu je trebalo odlučiti koji će se jezik koristiti kao jezik obrazovanja i administracije u Potkarpatskoj Rusi. Praška vlada nije stigla detaljno proučiti jezično pitanje, i njezina zadaća je još više otežana kompliciranim objašnjenjima čeških dužnosnika o jeziku i narodu Zakarpatja: „Naziv mjesnog stanovništva nije stalan: oni se nazivaju Rusnaki, Rusini, Potkarpatski Rusini; jezik svoj nazivaju ruskim (ruská řeč). Njihov jezik je maloruski (ukrajinski), s posebnim mjesnim dijalektom, a sam narod je etnografski maloru-

ski. Gore navedene osobine nisu previše točne. Je li jezik stanovništva bio ruski, maloruski (ukrajinski) ili poseban mjesni dijalekt?“ [Марочі, 1994., s. 86].

Da bi odgovorila na to pitanje, Vlada Potkarpatske Rusi obratila se za pomoć češkom Ministarstvu kulture. Nakon toga je 4. prosinca 1919. u Pragu održan sastanak petnaest čeških akademika i jezikoslovaca. Znanstvenici su pripremili izvještaj o standardnom jeziku, a najvažniji zaključci su bili:

1. „Pitanje o standardnom jeziku bilo kojeg naroda, ili njegovog dijela, prije svega moraju razmatrati predstavnici toga naroda“. Izvještaj je negirao potrebu stvaranja „umjetnog, novog standardnog jezika za stanovništvo Potkarpatske Rusi“. Osim toga, *Generalni statut* je već pozivao na korištenje mjesnog dijalekta u prosvjeti i upravi ukoliko se znanstvenici složte da je jezik stanovnika Potkarpatske Rusi „nesumnjivo maloruski dijalekt“.
2. Standardnim jezikom stanovništva treba priznati maloruski standardni jezik, koji su koristili njegovi najbliži susjedi i sunarodnjaci, dakle „galicijski ukrajinski jezik“. Češki akademici su se dobronamjerno odnosili prema knjigama i učiteljima iz Galicije i smatrali su „neosnovanim“ strahove da će takva politika dovesti do širenja oslobodilačkih pokreta u Potkarpatskoj Rusi.
3. Iako je izvještaj podržavao uvođenje ukrajinskog jezika, mjesno stanovništvo ipak nije smjelo zaboraviti da ono istovremeno pripada i velikom ruskom narodu. Zbog toga su savjetovali da se ruski jezik uvede kao poseban predmet u višim razredima škola [5].

Za vrijeme češkog ministra školstva Derera u organizaciju školstva bili su uključeni, osim niza ukrajinskih pedagoga, od kojih su mnogi bili nekadašnji oficiri razbijenih ukrajinskih armija iz drugih dijelova Ukrajine, i ruski bjelogardijci. Počeo je „naš mjesni jezični Babilon“ [Черничко, Фединець, 2014.]. Ruski emigranti bjelogardijci, galicijski i bukovinski moskvo-fili pridobili su svećenstvo i nastavili posao rusofila, utvrđujući moskvofilstvo u školstvu i moskovsko pravoslavlje na Zakarpatju, dobivajući financijsku podršku iz centara ruske emigracije, iz Budimpešte, Varšave i konačno i iz Praga.

Politički i kulturni razvoj Zakarpatja 1920. - 1939. odvijao se između čehoslovačkog centralizma i mjesnog autonomizma. Administrativno-političku organizaciju oblasti određivali su Ustavi praške vlade iz 1919. i 1920.; oni nisu provodili odluke Saint-germainskog dogovora i čehoslovačkog Ustava o autonomiji. Zakarpatje je bilo izdvojeno u posebnu administrativnu oblast – Potkarpatsku Rus. Izvan njegovih granica ostalo je oko 100 000 Ukrajinaca u granicama Slovačke. Imenovan je gubernator oblasti – G. Čatkovič, koji je nakon 1921. podnio ostavku, protestirajući time protiv češkog neispunjavanja obećanja o autonomiji Zakarpatja. Drugi gubernator je postao A. Beskid (1923. - 1933.), koji je imao samo simboličnu vlast, a uprava je stvarno bila u rukama vice-gubernatora Čeha A. Rozsipala i vlade koju je stvorio i koja je bila sastavljena pretežno od Čeha.

Administrativna reorganizacija 1925. i 1927. išla je u smjeru daljnje centralizacije; bila je ukinuta podjela oblasti na župe (komitate), a ograničena je i mjesna samouprava. Potkarpatska Rus je dobila status jedne od četiri oblasti Čehoslovačke (ravnopravno s Češkom, Moravijom-Šlezijom i Slovačkom), ali sva vlada je bila koncentrirana u rukama predsjednika T. Masaryka. Za vrijeme gubernatora K. Grabara (1935. - 1938.) ostvarena je prva etapa autonomije (stvaranje gubernatorskog vijeća), koja je znatno proširena ujesen 1938. prilikom reorganizacije Čehoslovačke Republike.

Državnički korak prema autonomiji stanovnici Zakarpatja napravili su u listopadu 1938. u uvjetima trajne borbe političkih snaga i civilnih organizacija Čehoslovačke. Tek 11. listopada 1938. g. Zakarpatja je konačno dobila ono što je bilo predviđeno u Saint-germainskom mirovnom dogovoru iz 1919. – stvorena je prva autonomna vlada Potkarpatske Rusi. Tada, 22. studenog 1938. Parlament Čehoslovačke Republike potvrdio je Ustavni zakon o autonomiji Potkarpatske Rusi N 328/1938 (češ. Ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi) – akt Nacionalnih Skupova Čehoslovačke Republike [cs] od 22. studenog 1938. u kojem je riječ o davanju Potkarpatskoj Rusi statusa autonomne oblasti u sastavu Čehoslovačke. Akt je detaljno opisivao osobitosti državne autonomne uprave u Karpatskoj Ukrajini. Stupio je na snagu 16. prosinca 1938. i bio je važeći do pripojenja Zakarpatja SSSR-u u siječnju 1946.

Prvi paragraf Ustavnog zakona je konstatirao:

1. Potkarpatska Rus autonomni je sastavni dio Čehoslovačke Republike;
2. Konačni naziv autonomne teritorije južnokarpatskih Rusina odredit će zakon Parlamenta Potkarpatske Rusi.

Drugi paragraf počinje konstatacijom da će „službeni jezik i jezik obrazovanja u školama na teritoriju Potkarpatske Rusi odrediti zakon Parlamenta Potkarpatske Rusi“ [14].

Tekst Ustavnog zakona o autonomiji Potkarpatske Rusi

U listopadu 1938. je imenovana autonomna vlada Potkarpatske autonomne regije na čelu s Augustinom Brodijem, kojeg je ubrzo Prag smijenio i postavio na njegovo mjesto Augustina Vološina. U studenom iste godine su unijete dopune u Ustav ČSR u obliku *Ustavnog zakona o autonomiji Potkarpatske Rusi*, prema kojem su se 12. veljače 1939. g. održali izbori u zakonodavni organ autonomije – Sabor Karpatske Ukrajine (taj naziv oblasti počeo se koristiti 30. prosinca 1938. prema odluci Vlade Potkarpatske Rusi, koju je osobno potpisao sam A. Vološin i takav naziv je bio službeno prihvaćen na sjednici parlamenta Karpatske Ukrajine 15. ožujka 1939. u Hustu).

Na brojne zahtjeve i žalbe mjesnog stanovništva zbog neprovođenja autonomije, praški dužnosnici su odgovarali da „južno karpatski narod još nije sazrio“ za autonomnu upravu, da ne postoje neophodni kadrovi iz redova mjesnog stanovništva, koje je u svojoj većini još politički nezrelo. Ipak, glavni razlog odugovlačenja je bio u tome da se češka vlada plašila stvaranja iznimke i primjera za druge nacionalne skupine; vidjela je u tome ugrozu nacionalno-državnih interesa, ugrozu za cjelovitost Republike. Vlast ČSR-a je ipak dobro razumjela ukupnost političkog, administrativnog, privrednog i kulturnog problema Zakarpatja i istovremeno je smatrala svojom obvezom osigurati postupnu integraciju toga kraja u državno-politički i socijalno-ekonomski sustav Republike te je u tome postigla znatan uspjeh.

Uspostavljanje ustavnog uređenja demokratske države značilo je početak politizacije i socijalne strukturiranosti zakarpatskog društva. Širenje ideja parlamentarizma omogućilo je nastanak i djelovanje političkih stranaka i društvenih organizacija, kao i razvoj kulturnog života. Zahvaljujući uvođenju novog školskog sustava, početkom 1938. u oblasti je bilo 809 narodnih škola, od kojih 469 na ukrajinskom nastavnom jeziku, 182 na češkom, 123 na mađarskom, 24 na njemačkom, a količina nepismenih smanjena je s 86 na 27%.

Na Zakarpatju počinje izlaziti više novina na ukrajinskom jeziku, časopisi, udžbenici, priručnici, monografije (na primjer, novine *Свобода, Народ, Вперед, Українське слово, Народна газета, Карпатська правда*; časopisi *Наш рідний край, Пчілка, Учитель, Учительський голос, Світло, До перемоги, Наша школа, Наша земля* i dr.).

Završena je višestoljetna politika mađarizacije mjesnog stanovništva, otvarale su se nove mogućnosti za socijalno-ekonomski i nacionalno-kulturni razvoj. Istovremeno, najmasovnije i najutjecajnije zakarpatske organizacije, kao i mjesne političke stranke, bile su različite nacionalno-kulturne orijentacije (jedni su zastupali ukrajinsku ideju i pripadnost zakarpatskih Rusina ukrajinskom narodu, drugi rusofilsku, treći autohtonu „karpatorutensku“) i vodili su oštru međusobnu borbu za utjecaj na mase, posebno oko jezičnog pitanja, koje je postalo krajnje složeno zbog ranije politike koju je vodila mađarska uprava.

Politika vlade ČSR-a oko nacionalno-kulturnog razvoja Zakarpatja bila je u cjelini uravnotežena i odmjerena. Postupno, ukrajinska nacionalna svijest stekla je jake pozicije među stanovništvom, što se uvjerljivo ogledalo u stvaranju autonomije Karpato-Ukrajinske Države u

sastavu federativne ČSR krajem 1938. Ali razlike u pogledima političara i mjesne inteligencije na nacionalnu pripadnost zakarpatskog stanovništva i nacionalno-kulturno neprijateljstvo u oblasti bili su velika prepreka u uspješnoj borbi za njihova prava.

Politički život je protjecao u djelatnosti dva narodna vijeća – ukrajinske i rusofilске orijentacije. Uskoro se na Zakarpatju formiralo desetak stranaka, uglavnom filijala čeških stranaka. To je, s jedne strane, aktiviralo široke mase u političkom životu, ali je istovremeno raspršilo mjesne snage u njihovoj borbi za svestrani razvoj oblasti. U početku je praška vlada pogodovala ukrajinskoj kulturnoj struji na Zakarpatju, ali kasnije, nakon 1930., kada su ojačali češki narodni socijalisti, umjetno se podržavalo rusofilstvo. Ipak, ukrajinski pokret, naslanjajući se na čvrstu vezu s narodom, inicirao je mlađu inteligenciju, koja je potekla uglavnom iz krugova narodne inteligencije (učitelji, studenti), nasuprot stare inteligencije i ugrofilskog svećenstva, te su oni postizali primjetne uspjehe. Djeluje društvo *Prosvjeta* s mrežom čitaonica u cijelom kraju (1936. – 14 filijala i 233 čitaonica), *Učiteljska zajednica* (1935. – 1650 članova), nacionalno kazalište, zbor u Užgorodu, *Plast*. Ukrajinsko školstvo i ukrajinski tisak doveli su do prevlasti ukrajinskog nacionalnog pokreta na Zakarpatju. Glavni kulturni i društveni djelatnici u tom razdoblju među Ukrajinčima na Zakarpatju bili su: o. A. Vološin, braća M. i J. Braščajki, J. i F. Revaji, S. Kločurak, o. V. Gadžega, A. Štefan i dr. Nacionalnom preporodu Zakarpatja pogodovali su i Ukrajinzi iz drugih zemalja koji su boravili na Zakarpatju, posebno V. Birčak, I. Panjkevič, A. Aliskevič, V. Pačovski, o. S. Rešetilo i dr.

Kao što smo već naglašavali, rusofilski djelatnici ujedinjavali su se oko organizacije *Общество имени А. Духновича* i oko Pravoslavne crkve, koju su podržavali ruski emigranti i češka vlada nasuprot Grko-katoličkoj crkvi. U 1936. - 1937. g. rusofili su nastojali preuzeti ovlasti nad školstvom kroz takozvane školske plebiscite oko jezika na kojem se održavala nastava. To je još više zaoštrilo odnose između dva kulturna tabora i aktiviralo ukrajinsku stranu.

Antičeško raspoloženje je jačalo zbog centralističke politike Praga i prisutnosti velikog broja Čeha na Zakarpatju (1930. – 30 000), od kojih je 70-80% bilo uključeno u vladajući aparat. Krajem 1930-ih politička atmosfera bila je dosta radikalizirana; Mađarska je provodila svoju politiku oko Zakarpatja, koju su podržavali mađarska manjina i neki rusofili; ukrajinski nacionalni smjer, uglavnom među omladinom, podržavao je politički program neovisne Ukrajine. Nakon prve Bečke arbitraže 2. studenog 1938. godine, koji je dodijelio Mađarskoj južni dio Zakarpatja i Užgorod, Mukačevo i Beregovo, glavni grad oblasti prenesen je u Hust pa je s velikim ushitom počela izgradnja nacionalnog života.

Nakon toga, 12. veljače 1939. organizirani su izbori u prvi Sabor (*Soim*) Karpatske Ukrajine i oni su dali znatnu prevlast Ukrajinskom nacionalnom jedinstvu.⁴ Sabor se sastojao

⁴ Stranka Ukrajinsko nacionalno ujedinjenje (*Savez*) osnovana je 18. siječnja 1939. u Hustu od predstavnika svih dotadašnjih ukrajinskih stranaka i skupina, s izuzetkom komunista. Dana 24.

se od 32 zastupnika od kojih 29 Ukrajinaca i tri pripadnika nacionalnih manjina. Prema rezultatima izbora, stranka UNO dobila je veliku podršku stanovništva – 92,4 posto. Ukupno su protivnici stranke UNO i ukrajinskog nacionalno-državnog vodstva osvojili samo 19 645 glasova. Nakon uhićenja premijera A. Brodija (zbog namjere pripojenja Karpatske Ukrajine Mađarskoj) šef Vlade postaje velečasni Augustin Vološin. Nakon proglašenja neovisnosti Karpatske Ukrajine 15. ožujka 1939. kao „najmanje grane ukrajinskih zemalja“ Sabor Karpatske Ukrajine potvrdio je atribute državnosti: grb – trozubac, zastavu – plavo-žutu i državni jezik – ukrajinski.

Ovim povijesnim događajima 1939. završila se nacionalna borba na Zakarpatju koja se godinama vodila između dva nepomirljiva tabora. Završila je pobjedom onih koji su povezivali budućnost slavenskog stanovništva boreći se za njegovu samoidentifikaciju kao Ukrajinaca i izgradnju jedinstvene ukrajinske države.

Ipak, međunarodni događaji spriječili su razvoj autonomije Karpatske Ukrajine. Mađari i Poljaci vodili su propagandu za zajedničku mađarsko-poljsku granicu na račun Zakarpatja. Budimpešta i Varšava nastojale su steći pristanak Hitlera na okupaciju Zakarpatja. Naime, nakon raspada Čehoslovačke u ožujku 1939. Vološin je proglasio neovisnost Karpatske Ukrajine i uz pomoć lokalnih jedinica čehoslovačke vojske 15. ožujka 1939. na nekoliko sati postao predsjednik Karpatske Ukrajine. Svjestan namjera Mađarske, predložio je Kraljevini Rumunjskoj ujedinjenje Karpatske Ukrajine s Rumunjskom, ali je prijedlog odbijen. Nakon toga Vološin je tražio od Hitlera priznanje i potporu, ali nije dobio odgovor. Dan kasnije regiju je okupirala Mađarska i pripojila je slamaajući lokalni otpor do 18. ožujka 1939. godine. Najveća bitka između mađarske vojske i nekoliko stotina ukrajinskih vojnika (naoružanih lakim mitraljezima, puškama, ručnim bombama i pištoljima) odigrala se kod Husta. U bitci je poginulo oko 230 Ukrajinaca. Dana 19. ožujka 1939. Vološin se pod zaštitom posljednjih čehoslovačkih trupa povukao do granice Rumunjske, saveznice Čehoslovačke. Vološin je potom pobjegao u Prag gdje je živio tijekom rata i bio profesor na tamošnjem Ukrajinskom slobodnom sveučilištu.⁵

siječnja imenovano je središnje vodstvo OUN-a. Predsjednik udruge bio je Fedir Revai - predsjednik Ukrajinskog središnjeg narodnog vijeća (UCNR).

⁵ U lipovom i studenom 1944. sovjetska *Crvena armija* zauzela je Karpatsku Ukrajinu, koja je uključena u Ukrajinsku SSR. (Vlada Čehoslovačke naknadno je, 29. lipnja 1945. pristala na ustupanje teritorija.) Stanovništvo Karpatske Ukrajine tako je postalo sovjetskim državljanima. Kad je sovjetska vojska zauzela Prag u svibnju 1945., Vološina je uhitio NKVD i odveo u Moskvu. Iako nikada nije bio sovjetski državljanin, optužen je da je „ukrajinski nacionalist i neprijateljski raspoložen prema Sovjetskom Savezu«. Umro je 19. srpnja 1945. u moskovskom zatvoru Butyrka; kao službeni uzrok smrti navedeno je zatajenje srca. Godine 2002., dekretom tadašnjeg ukrajinskog predsjednika Leonida Kučme, Vološin je prepoznat kao heroj Ukrajine, uz civilno odlikovanje Ordena države. https://en.wikipedia.org/wiki/Avgustyn_Voloshyn (pristup 2. VII. 2024.).

Ocjenjujući 20-godišnje razdoblje pripadnosti Zakarpatja Čehoslovačkoj, većina znanstvenika je uvjerena da: „ma koliko je težak bio život u Podkarpatskoj Rusi pod upravom češke administracije, ipak on se razvijao u svakoj sferi uspješnije, nego za vrijeme Mađara“ (V. Pačovski); „uključivanje Zakarpatja u granice ČSR-a, bila je nesumnjivo promjena na bolje“ (P. Sterčo); „sudbina Ukrajinaca Zakarpatja u to vrijeme bitno se promijenila na bolje“ zato jer su „Česi dozvolili više političke i kulturne samorealizacije, nego bilo tko prije njih.“

LITERATURA

- БІРЧАК, Володимир. *Карпатська Україна. Спогади переживання*. Ужгород: Гражда, 2007.
- Закарпаття в енциклопедії українознавства*. Редактор-упорядник Василь Маркусь. Ужгород: Гражда, 2003.
- МАГОЧІЙ, Павло Роберт. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 –1948)*. Авторизований переклад з англійської. - Ужгород, 1994.
- МУШИНКА, Микола Іванович. *Лицар Волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака*. – Видання друге, змінене і доповнене. – Ужгород: Гражда, 2011.
- МУШИНКА, Микола. *Текст листа – відповіді Чеської Академії наук від 20.12.1919 в оригіналі та в українському перекладі подає Микола Мушинка*. Доступно: <http://zakarpatya.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svid%C2%ACchat%E2%80%A6-3>.
- СТЕРЧО, Петро. *Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр.* Торонто: наукове т-во ім. Шевченка, 1965.
- ХИМИНЕЦЬ, Юліан. *Події на Закарпатті до 30 вересня 1938 року* [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/zakarpatia/r12.html>
- ЧЕРНИЧКО, Степан, Фединець Чілла. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*. Монографія. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014.
- ЧУЧКА, Павло. *Національна свідомість закарпатських українців у ХХ ст.: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти*. Ужгород, 2005.
- ШАНДОР, Вікентій. *Спомини*. Том 1. Карпатська Україна 1938-1939 / Вікентій Шандор [Текст]. Ужгород: Гражда, 1995.
- ЮСИП-ЯКИМОВИЧ, Юлія. *Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів*. Ужгород: Гражда, 2009.
- Юсип-Якимович, Юлія. Між війнами: мовна ситуація на Закарпатті у 20- 40-і роки ХХ ст. Матеріали VII Міжнародної науково – практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни», Ужгород, ТОВ «Рік-У» 2022. с. 256-266.

<https://1939.in.ua/genereal/stepan-klochurak-z-izd-u-stanylavovi-7-travnia-1919-roku/>

https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституційний_акт_про_автономію_Карпатської_України.

<https://zakarpattia.net.ua/News/232041-U-IAsini-na-Rakhivshchyni-vidznachatt-105-u-ri-chnytsiu-proholoshennia-Hutsulskoi-Respubliky>

https://en.wikipedia.org/wiki/Avgustyn_Voloshyn (2. VII. 2024.)

SUMMARY

NATIONAL IDENTIFICATION OF TRANSCARPATHIAN UKRAINIANS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract: The history of Transcarpathian lands unfolded within the framework of three state entities, during which the Ukrainian language and Ukrainian identity crystallized in the struggle against Russophile and Ruthenian tendencies, each holding sway at different periods in history. Following the dissolution of Austria-Hungary and after nearly a millennium of being part of non-Slavic state formations (from 906 to 1918), our lands, due to historical circumstances, became a separate region within the First Czechoslovak Republic (until 1939). The incorporation of Transcarpathia into Czechoslovakia marked a positive change in all aspects of life, particularly in shaping the national-political consciousness, national identity of Transcarpathian Ukrainians, and their political and cultural realization.

Keywords: national identity, Ukrainian identity, linguistic and political struggle, Czechoslovak Republic, Subcarpathian Rus, Hutsul Republic, Carpathian Ukraine.